

CAFÉBABEL

Bikácsy Gergely • A lomtárról

Radnóti Sándor • A másolatról

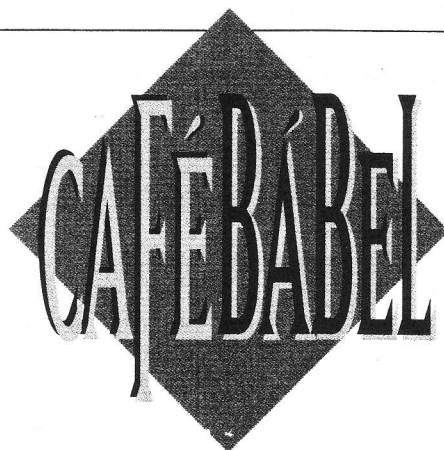
Ernst Gombrich • A múzeumról

Holbrook Jackson • A bibliomániáról

Horst Bredekamp • A csodakabinetről

Hugh Trevor-Roper • A műkincsek széthordásáról

Szerkesztők

Bojár Iván András
Braun Róbert, főszerkesztő
Keszthelyi András
Kun László
Révész Sándor
Várkonyi Benedek
Zentai Violetta

Vendégszerkesztő

Mészáros F. István

Társszerkesztők

Békés Pál
Bíró Yvette
Gerő András
György Péter
Kálmán C. György
Mihancsik Zsófia
Nádasdy Ádám
Schöpflin György

Kiadja a
Népszabadság Részvénytársaság
1034 Budapest, Bécsi út 122-124.
Felelős kiadó: Lengyel L. László
ügyvezető igazgató
Szerkesztőség: 1055 Budapest,
Bajcsy-Zsilinszky út 72.
Telefon: 131-3124 • Fax: 111-7048
Lapterv: Czeizel Balázs
Tördelés, levilágítás: ARC Studio
Nyomtatás: Open Art
Előfizethető a szerkesztőség címén
Előfizetési díj egy évre 900 Ft

ISSN 1215-508X

A Café Babel
a Postabank Részvénytársaság,
a Népszabadság Részvénytársaság,
a Soros Alapítvány,
a József Attila Alapítvány,
a Szabad Sajtó Alapítvány,
a Budapest Bank Budapestért Alapítvány
támogatásával jelenik meg.

TARTALOM

Bikácsy Gergely	Lom és álom	3
Radnóti Sándor	A másolat	15
Sir Ernst Gombrich	A múzeum múltja, jelene és jövője (Fordította: Gázsiy Mila)	33
Holbrook Jackson	Könyvbarátok és kicsiny könyvtáraik (Fordította: Mészáros F. István)	51
Monok István	A magyarországi főnemesség könyvgyűjtési szokásai a XVI–XVII. században	59
James Clifford	A törzsi és a modern (Fordította: Farkas Krisztina)	71
Szilágyi Ákos	Tetem és tabu	83
Horst Bredekamp	A Kunstkammer mint játéktér (Fordította: Ujvári Péter)	105
Thomas DaCosta Kauffmann	A kincstártól a múzeumig: az osztrák Habsburg-ház gyűjteményei (Fordította: Mészáros F. István)	113
Hugh Trevor-Roper	A műgyűjtemények kifosztása a XVII. században (Fordította: Sajó Tamás)	123

Hátsó borító: J. Gillray Az ókor szépségeiben elmerülő connoisseur című litográfiája

A magyarországi főnemesség könyvgyűjtési szokásai a XVI–XVII. században

A nagyobb európai könyv-, illetve könyvtártörténeti összefoglalásokat fellapozva a korai magyarországi könyves kultúráról legfeljebb azt olvashatjuk, hogy a Bibliotheca Corviniana a nagy király halála után nem talált méltó gazdát, s Buda török kézre kerülésével a reménye is megszűnt annak, hogy az európai nemzetekhez hasonlóan a királyi (vagy a fejedelmi) udvar válhassék a könyvgyűjtésben is példát mutató kultúrateremtő, művelődés szervező erővé. Az erdélyi fejedelmek sora, az elbeszélő források szerint felvállalta ugyan ezt a szerepet, létrehoztak egy jelentős könyvtárat Gyulafehérvárt, de az 1658-as tárdúlás ennek is megpecsételte sorsát.

A központi udvar hiánya — pontosabban az, hogy nem Magyarországon volt, hanem Bécsben — azt is jelentette egyben, hogy az amúgy sem nagy számú jelentős tudós- vagy polgári hagyaték illetve a kihalt nemesi családok könyvtárai nem maradtak az országban, hanem (esetünkben) a birodalmi központba kerültek, s a Császári Könyvtárat gazdagították. Gondoljunk csak Hans Dernschwam, Zsámboky János gyűjteményeire, vagy éppen a Wesselényi-összeküvés utáni konfiskálási hullámra, amely kiterjedt

a gazdag eperjesi polgári könyvgyűjteményekre épügy, mint egyes nemesi bibliotékákra (Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter stb.)

A kulturális intézményrendszer azonban nem csupán a királyi udvar megszűnte miatt volt hiányos. Az

iskolarendszer csonkasága — nem volt tartósan működő egyetem, illetve csak az 1635-ben alapított nagyszombati jezsuita egyetem tudott életben maradni — a könyvtártörténet szempontjából azt jelentette, hogy nem volt Magyarországon egyetlen szervesen fejlődött, történetileg is hazai gyűjtemény sem. Az értelmiségivé váláshoz a felsőfokú képzés mellett már akkor is szükség volt az egyetem könyvtárának formáló erejére. A kor Európájának közel 70 intézményében képzett magyarországi értelmiség sokarcú szellemi municióval érkezett haza, s kezdett hozzá az iskolai, az

A kompaktorok aggodalma

A könyvkereskedelem a 18. században önálló ágazattá vált; megnyitak az első üzletek, majd a kizárólag antikvár könyvekkel foglalkozó boltok is. A pozsonyi Helytartótanács 1772-ben kelt rendelete, az „Ordo pro bibliopolis in Hungaria stabiliter manentibus” (Rendelet a Magyarországon állandóan működő könyvárusok számára) pedig hivatalosan is önálló foglalkozási ággá nyilvánította, s egyben bizonyos feltételekhez is kötötte a kereskedést. E rendelet még nem tesz különbséget antikvárius és könyvkereskedő között, megengedi, hogy régi könyvek árusításával nem hivatásos könyvkereskedők is foglalkozzanak.

A század közepéig többé-kevésbé változatlanok maradtak a magyar könyvterjesztési módszerek; a nyomtatók mellett továbbra is a könyvkötők vagy kompaktorok foglalkoztak a könyvek eladásával, amire céhszabályuk is teljes mértékben feljogosította őket. A kompaktorok a nyomdászoktól vették át a könyveket, melyek árával és a megmaradt készlettel csak a vásár után számoltak el. A könyvkötőknek jogukban állt, hogy különböző, akár egyszerre több nyomda termékeit is árusítsák, a nyomdászok azonban csak a maguk nyomtatta könyveket árulhatták. Annak, hogy a könyvkötők hosszú időn át meg tudták őrizni vezető szerepüket a könyvkereskedelemben, egyik legfőbb oka, hogy a városi polgárság csekély volt, a magyar olvasóközönség elszórtan, mezővárosokban illetve falvakban élt, tehát az állandó és szervezett könyvkereskedelemnek nem alakult ki megfe-

egyházi vagy éppen a magántanári (praeceptor) munkához. Egy-egy nagyobb hazai iskola, ha nem is olyan mértékben s lehetőségekkel, mint egy királyi udvar, de aktívan tudta magához vonzani, magába olvasztani az amúgy szétszóródásra ítélt kisebb tanári, polgári, nemesi könyvgyűjteményeket. Jó példa erre a rövid életű kolozsvár jezsuita egyetem

könyvtára, az egyes református kollégiumok könyvtárainak története, vagy éppen az a „szerzeményezési politika”, amelyet Pázmány Péter is követett a nagyszombati univerzitás könyvtárának gazdagításához (gondoljunk például arra, hogyan szerette volna megszerezni Thurzó György nádor gazdag bibliotékáját).

A XVI–XVII. század magyarországi története a politikai bukások, a gazdasági visszaesés mellett a kulturális élet töréseinek sorozata is. A Mohács előtti

idők szervezett katolikus hierarchiája, világi és szerzetesi iskola- és könyvtárrendszere Mohács után összeomlott. Az iskolák, a könyvgyűjtemények megszűntek a rendházakkal, s csak ritkán adódott olyan eset, amikor a győzelmesen előrenyomuló protestantizmus kialakuló intézményrendszere megőrizte az örökséget. Egyes városok említhetők kivételként, így például Brassó vagy Kassa, ahol vagy az új szellemű iskola vagy maga a város őrizte meg az elkergetett szerzetesek (domonkosok, ferencesek) könyvtárait, tovább örökítve annak szellemi üzenetét is. A XVII. század ismét fordulatot hozott, s a katolikussá rekonvertált nemesek birtokain működő protestáns iskolák s azok könyvtárai jutottak arra a sorsra, amire talán nem erős kifejezés a „szellemi hatástalanítás”. A legpregnansabb példa erre a németújvári evangélikus iskola könyvtárának története; ez a könyvtár Batthyány Ádám rekonvertálásakor már magában foglalta Batthyány Boldizsár magánkönyvtárának teológiai részét is. A XVI. század egyik leggazdagabb magyarországi protestáns teológiai gyűjteménye bezáratott tehát a helyi ferences kolostor egyik szobájába, s maguk a páterek sem léphettek be abba terembe engedély nélkül (igaz, így a mai napig megőrződött ez a gyűjtemény).

A török kiűzése után állami asszisztenciával foly-

tatódott a protestáns kulturális intézményrendszer tönkretétele, életterének szűkítése: a híres kollégiumok sorra lettek ismét elemi iskolákká (például Szatmár, Nagybánya, Zilah, Szászváros), könyvtáraikat széthordták.

Az eddig vázolt kép a magyarországi könyvtártörténetről ha másként is, mint a hagyományos szakirodalom megközelítésében, de ahhoz hasonlóan borús. Még inkább annak tűnik, ha ugyanezen időszak európai könyvtártörténetének egy-egy jelentősebb

fejezetét olvassuk. A ma is működő nagyobb könyvtárak intézményi alapjukat is e korszakban vetették meg: I. Ferenc megeremtette a Francia Nemzeti Könyvtár alapjait, magyarországi Mária (Lajos király özvegye) Malines-ből (Mechelen) Brüsszelbe költöztette a nagynénje (ausztriai Margit) örökségeként rá maradt gyűjteményt, s ez vált a mai Belga Királyi Könyvtár alapjává. II. Fülöp megalapította az Escorialt, az itáliai nagy reneszánsz gyűjtemények szinte töretlenül fejlődtek tovább, a függetlenné vált észak-németalföldi tartományok legnagyobb könyvtára Bredából Hágába került, s bár nagyobb része a könyveknek a XVIII. században elkerült onnan, mégis magjává tudott válni a mai Királyi Könyvtárnak. Létrejött a müncheni nagykönyvtár, a mai Bayerische Staatsbibli-

elő bázisa. A másik ok a könyvkötők aggodalmából származott: az állandó könyvkereskedők letelepedése és rendes könyvüzletek megnyitása erősen veszélyeztetné egzisztenciájukat. Tiltakozásuk hosszú időn át befolyásolta a városi tanácsok ezirányú döntéseit.

A könyvtermés fokozatos gyarapodásával és az olvasóközönség számának növekedésével a könyvkereskedelem lassan kezdett önálló kereskedelmi ágazattá válni, és a 18. század közepén a kiadványaikat árusító nyomdászok és könyvkötők mellett megjelentek az első önálló, „hivatásos” könyvkereskedők is, akik a kereskedésen kívül gyakran kiadók is voltak.

A rabatt-kérdésről

A könyvkereskedelem egészében komoly problémák merültek fel a múlt század végén. A egyre-másra szaporodó szortiment- és modern antikvárkereskedések igyekeztek minden lehetőséget megragadni a gyors üzleti sikerek elérésére. Ennek egyik legjobb eszköze volt az, hogy a könyvek árából adott mind nagyobb kedvezményeket adtak. „Így keletkezett a könyvkereskedelemnek az a valóságos rákfénje, amit rabattozásnak nevez a közönség” – írta Aliquis (Aigner) Lajos a *Könyvkereskedelmünk misériái* című cikkében a *Corvina* 1886. január 20-i számában. A kereskedők először 2–3, majd 5, végül 10–15 százalékot engedtek a megszabott bolti árból törzsvevőiknek. Házhozszállítás esetén portómentességet is ígértek. Nagyobb összegű vásárlásnál a rabotton és a portómentességen felül újabb kedvezmény illetve ajándékkönyv járt a vevőnek.

A könyvkereskedelem évekig elhúzódo válságáért egymást vádolták a kiadók, a könyvkereskedők és az antikváriusok. A kiadók azt vetették a szortimenterek szemére, hogy nem rendelkeznek kellő példányszámban az új könyvekből, így azok rendszeresen raktáron maradnak, komoly veszteségeket okozva a kiadóknak. A könyvkereskedők viszont egyrészt a kiadókat, másrészt az antikváriusokat tartották e lehetetlen helyzet előidéző-

othek őse, a német választófejedelmek közül kiemelkedett a königsbergi „ezüst-könyvtár”, majd Herzog August a XVII. század derekán maga katalogizálta az akkor 35.000 kötetes gyűjteménye nagy részét. A Hoffmann-könyvtár a XVI. század legreprezentatívabb stájerországi gyűjteménye lett, a maga 10.000 kötetével, s hasonló méretű volt a szlovéniai Valvasor-könyvtár is a XVII. században. Megalapították a British Libraryt, s a svájci protestánsok lett kantonok hűen őrizték a XV. században teremtett könyvtári kincset. Északon a svédek a Harmincéves hábo-

rú győzelmes csatái után összeszedett könyvekkel alapozták meg a Királyi Könyvtárat. És akkor még nem említettük a gyakran fejedelmi könyvtárakat elnyelő egyetemi gyűjteményeket, amelyek a Magyarországról odaérkezett diákok olvasásízlését, és ezen keresztül szinte valamennyi nagyobb Kárpát-medence-béli magán- és iskolai könyvtár arculatát is formálták.

A mikor tehát a magyarországi főnemesség könyvtárainak történetét illetve könyvgyűjtési szokásait vizsgáljuk, feltétlenül figyelemmel kell lennünk arra a tényre, hogy a Kárpát-medence térségében nem alakulhatott ki olyan gyűjtemény, amely a német választófejedelmek vagy az európai uralkodók bibliotékájával egyenrangú lett volna anyagának gazdagságában, a képviselt szellemi áramlatok frissességében illetve a környezetére gyakorolt hatásában. Összehasonlítható viszont a magyarországi főrangú családok egyes tagjainak olvasmányműveltsége a kortárs európai grófi rétegével, s tanulmányunk egyes részeiben erre az összehasonlításra vissza is térünk. Fontos hangsúlyozni azt a tényt is, hogy a Magyarország sorsáért felelősséget érző politikusok, tehát az akkori nemesség jelentős része, nem alakíthatta életmódját, gyűjteményeinek arculatát csupán a saját maga ízlése szerint. A könyvek megvásárlásának lehetősége nagyon is korlátozott volt: a belföldi könyvtermelés nem volt számottevő; a könyvkereskedelem szervezettsége kezdetleges volt (néhány felvidéki és erdélyi kereskedőről tudunk csupán, aki könyvek közvetítésével is foglalkozott, de ők is alapvetően a polgári közönséget célozták meg tevékenységükkel); a külföldi (főként bécsi, dél-németországi és észak-itáliai) könyvkiadók ügynökei ha megkísérelték is rendszeres kapcsolat kiépítését a magyarországi főúri családokkal, igyekeztek a saját kiadói környezetükben megjelent könyveket eladni, s nem volt tényleges konkurenci-

ájuk; az egyes családok költségén Európában tanuló alumnusok, mint a családi bibliotéka gyarapítói, jól működtek ugyan, ízlésük, tanulmányaik s így olvasmányműveltségük jellege azonban óhatatlanul is éreztette hatását a patrónus könyvtárán.

Az eddig említett okok azonban eltörpülnek amellett, hogy az egyes családok udvaraikat — ha nem is valamely korabeli udvar-teória alapján, de mindenképpen — tudatosan alakították ki. A felvállalt egyházszervező, iskola-, illetve alumnium-fenntartó sze-

rep érdekében a könyvtár, a család, az udvar környezetében élő tudósok, tanárok, lelkészek, diákok számára részlegesen nyilvánossá tették a könyvtárat. Szükség is volt erre, hiszen a királyi udvar helyett a művelődés szervezésében tudatosan szerepet vállaló familiák Magyarországon Mohács után, Erdélyben a fejedelmi udvar s gyűjtemények elpusztítását követően e szerep vállalására kényszerítve is voltak. Nem jelenti persze ez azt, hogy egy-egy nagyobb főúri udvar könyvtárának anyaga tartalmilag ne lenne eltérő, illetve azt, hogy a könyvgyűjteményt alapító, illetve fenntartó főnemes ízlé-

inek. Azt állították, hogy a kiadók eleve nagyobb rabattal szállították kiadványaikat az antikváriusoknak. Az antikváriusok pedig ahelyett, hogy a régi könyvekkel foglalkoznának, mint ahogyan az feladatuk volna, inkább átveszik a kiadóktól az elfekvő készleteket — jóval kedvezményesebb áron, mint a szortimenterek —, és ezeket árulják vevőiknek, nem is antikvár-, hanem új könyv-áron. A modern antikváriusok forgalmuk mintegy 75 százalékát érték el ily módon abban az időben.

A probléma valódi oka abban gyökerezett, hogy Magyarországon egyre elterjedtebbé váltak a tartalmilag, a külső megjelenést és az árat tekintve olcsó könyvek. Ezek a ponyvairodalom legkülönbözőbb területeit képviselték, és egy fajta olvasói réteg igényeit voltak hivatottak kielégíteni. A kiadók a nagy érdeklődésre és sikerre való tekintettel sorra ontották a silány műveket. A jelentős üzleti eredmények ellenére a kiadók kénytelenek voltak azzal számolni, hogy a kinyomtatott példányok egy része eladatlan marad, és ezeket olcsóbban kell értékesíteni. Így vált „intézménnyé” a könyvárléshállítás. Az árleszállításban rejlő kedvezményeket pedig mind a szortimenterek, mind pedig a modern antikváriátussal rendelkezők megpróbálták minél jobban kihasználni. Azok a cégek azonban, amelyek ily módon próbáltak vevőket szerezni és megtartani, képtelenek voltak hosszútávon nyereségessé tenni üzletüket. Hiszen a kiadóktól kapott maximum 25 százalékos engedménnyel a helyiségbérleti, alkalmazotti és egyéb költségek levonása után még 10 százalék hasznuk sem maradt megélhetésük biztosítására.

se teljességgel mellőzve lett volna. A XVI–XVII. században azonban nem tudunk olyan magánkönyvtárat említeni, amely a XVIII. században már általánossá váló reprezentatív funkciót kapott volna egy-egy udvarházban, kastélyban. Még akkor sem, ha tudunk példákat arra, hogy a könyvtárterem szép, egységes stílusú bútortartat kapott, a könyveket egységes stílusban kötötték, s valamennyi super ex librisszel is jelölt volt, illetve hogy egy-egy könyvtárrendezés alkalmával már szakembert alkalmaztak, s a gyűjteményen belül kialakított tartalmi egységek (szakrend) mellett már — magánkönyvtárban is! — tudunk raktári jelzeteiről, illetve „állománykatalógus”-ról.

E főúri könyvtárak kialakulásáról, működéséről csak levéltári források, illetve elbeszélő történeti munkák tájékoztatnak bennünket. Sajnálatos módon azonban a gyűjtemények könyvanyagáról is nagyobb mértékben csak a korban összeállított jegyzékek, né-

ha katalógusok alapján alkothatunk képet. A fennmaradt könyvanyag töredékessége ellenére is szolgál tanulságokkal. A possessor-bejegyzések alapján rekonstruált könyvtár biztos információkat ad arról, hogy mely városok mely kiadóitól származtak a könyvek, a főúri tulajdonos előtt kié volt a kötet, s milyen úton került hozzá. Tudjuk belőle, hogy a tulajdonos, a possessor-bejegyzés mellett használt-e ex librist, super ex librist, illetve a margójegyzetek tájékoztatnak olvasási szokásairól is.

Ha sorra vesszük azokat a XVI–XVII. századi magyarországi főúri könyvtárakat, amelyek tartalmi összetételét és kialakulását történetét is ismerjük, szinte magától értetődően látjuk igazoltnak az eddigi állításainkat.

A sort mindenképpen a Batthyány család három generációjának könyves kultúrájára vonatkozó dokumentumokkal kell kezdenünk. Batthyány Boldizsár — kortársai közt egyedülálló módon — a francia orientációjú ízlést követte. Rövid ideig élt is Franciaországban, s a latin, a német és az olasz mellett franciául is beszélt, olvasott. Családjának első protestáns tagja volt, s ez a tény külön feladatokat is jelentett számára. Iskolát alapított Németújváron, s támogatta a birtokain működő lelkészeket. Teljes könyvtáráról nem ismerünk katalógust, ugyanakkor közel félszáz azoknak a könyveknek a száma, amelyek a mai napig is kézbe vehetők az ő bibliotékájából. Az általa gyűjtött könyvtár — tartalmi összetételét tekintve — túlmutat személyes érdeklődésén. A történelmi anyag, különösen a kortárs európai történelem, ezen belül a franciaországi vallásháborúk irodalma minden bizonnyal saját szerzeménye, és a XVI. században nem gyakori (ráadásul francia nyelvű) szépirodalom sem valamelyik familiárisa kívánságára kerülhetett Németújvárra. Ugyancsak Boldizsár beszerzésének te-

kinthető a történetfilozófia, illetve politikaelméleti könyvek egy csoportja, amelyek közül kiemelendő Jean Bodin *La république* című munkája. Ezek nem maradtak fenn. Batthyány Boldizsár bejegyzéssel csak azok a kötetek hozzáférhetőek (csak ezek maradtak fenn?), amelyek a főúrtól a németújvári evangélikus iskolába kerültek, s onnan unokájának, Batthyány Ádámnak katolikussá léte után a helyi ferences kolostorba. A gazdag középkori kéziratanyag, korai nyomtatványok, de főként protestáns teológi-

ai munkák tanulmányozása több következtetést enged meg Batthyány Boldizsár könyvgyűjtési szokásait illetően.

Feltűnő, hogy ezeket a könyveket nagy valószínűséggel nem olvasta, legalábbis nem úgy, hogy az olvasás feljegyzésre érdemes indulatokat kavart volna benne. A középkori kódexek nem viselik keze nyomát, csupán possessor-bejegyzését; a korai esztergomi breviáriumokból több példánya is volt, s mindegyikben szerepel autográf bejegyzése. A kortárs kiadású retorikai, filozófia művekben tett ugyan egy-egy javítást, ha valamely szót az első fejezetekben hibásan nyomtattak, de amúgy — s főként igaz ez a teológiai könyvekre — a kötetek nem tűnnek agyonforgatottaknak. Azután, hogy beke-

A szokásjog

A könyvkiadás és könyvkereskedelem terén kialakult bizonyos szokásokat évtizedek óta irányadónak tekintette a szakma. Ezek az üzleti érintkezésben szinte már a törvény erejével bírtak. Azonban, ha figyelmen kívül hagyták nem lehetett számon kérni, szankcionálni. Ezért a Könyvkereskedők Egylete már megalakulásától kezdve arra törekedett, hogy a kialakult szokásokat írásban rögzítse. A könyvkereskedelmi szokásjog kodifikálása megfelelt az 1875. évi XXXVII. törvénycikk, a Kereskedelmi Törvény 1. paragrafusában megfogalmazottaknak, amelyek szerint a törvény által nem szabályozott kereskedelmi ügyekben a kialakult szokások az irányadók. A szokásjog részletekbe menő tisztázása és egységesítése tehát igen komoly jogi feladatot jelentett. A tervezetet az egyesület akkori titkára, Benkő Gyula állította össze, amelyet a *Corviná*-ban tettek közzé 1888-ban, s melynek nyomán éles vita alakult ki a lap hasábjain. A „Szokásjog” szövegét végül az 1889. évi közgyűlés elfogadta, és az még ugyanebben az évben önálló kötetként is megjelent.

A szokásjog a könyvkereskedelemnek valamennyi ágára kiterjedt. Rendezte mindazokat a kérdéseket, amelyek a könyves szakmában a kiadók, a könyvkereskedők és a vásárlók között felmerülhettek, „a kereskedelmi tisztesség, az egymás iránti hűség és becsületesség szempontjainak érvényesítésével. Lehetővé teszi, hogy az egymás közötti forgalomban nem kell minden egyes kereskedelmi aktust külön szerződéssel szabályozni, mert szabályozza azt a jogszokás. Peres ügyekben értékes szolgálatot tesznek ezen szabályok a bírónak, mert lehetővé teszik neki a számára idegen területen való eligazodást.” (*A Magyar Könyvkereskedelem Szokásjoga. A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének kiadása. Bp. 1937.*)

A „Szokásjog” második fejezete részletesen taglalta az egyes könyvszakmai területekre vonatkozó szabályokat, ezen belül a 8–12. 6 az antikváriusok működését. Eszerint:

ba, ezen nincs mit csodálkozni, de sem a Batthyány család (Boldizsár és Ferenc), sem az evangélikus iskola tanárai, az udvar környékén élő lelkészek nem hagytak írott emléket arról, hogy olvasták volna azokat.

Számunkra ez azt is jelenti, hogy Batthyány Boldizsár a bibliofil ember buzgalmaival megőrizte a könyvezetében lévő könyveket, talán a helyi, közben megszűnt ágostonos kolostor könyvtára darabjait is, azután vásárolt. Egyrészt saját ízlése, kedvtelése szerint, utazásai során, majd André Wechel Majna-Frankfurtba menekült párizsi hugenotta nyomdász és kiadó örököseitől (Jean Aubry), a bécsi Erhardt

Hillertől az ő ajánlatukra, s természetesen humanista udvartartásának, illetve evangélikus környezete műveltebb tagjainak javaslatára. Rokonaival, az udvarukat Ozalyban tartó Zrínyiekkel szoros kapcsolatban volt, s miután azok tisztartói gyakorta jártak Velencébe vásárolni, könyveket is hoztak maguknak, ezekből ajánlottak olvasásra Batthyány Boldizsárnak is.

A fennmaradt kötetek (s ez tekinthető már „reprezentatív mintá”-nak is) bizonyága szerint Boldizsár kiadói kötésben vásárolt, s nem alkalmazott külön könyvkötőt. A könyvekbe beírta nevét akkor is, ha láthatólag ki sem nyitotta azután. Ex libriséről nem tudunk, könyvtáráról kortárs katalógus nem maradt ránk.

Fia és unokája szoros kapcsolatot tartott a magyarországi szellemi élet képviselőivel, figyeltek a hazai nyomdászati termékekre is. 1651–1656 közt írott könyvtárkatalógusuk számos hungarikum-tételt tartalmaz. Sajnos Ferenc és Ádám könyveiről csak az említett katalógust ismerjük, s azt a levelezést, amelyet Ádám folytatott az általa patronált könyvek kiadása kapcsán. Természetesnek tartható, hogy a katolikussá lett Ádám vagy tanácsadói a könyvtár katolikus arculatának formálására is gondot fordítottak.

A németújvári könyvtár nagysága Boldizsár idején 1000 kötetnyi lehetett, s a következő két generáció ezt a számot legfeljebb megduplázta.

Az említett rokon család, a Zrínyi, megmaradt katolikusnak. Batthyány Ferenc kortársa, Zrínyi György idején az ozalyi könyvtár 200 kötetes volt, de nem maradt ránk a könyvek jegyzéke. Zrínyi Miklós könyveinek bejegyzéseiből tudjuk, hogy apja figyelt arra, ha meghalt egy-egy könyvet hagyatékozó tisztartója, a kis gyűjteményt igyekezett megvenni az özvegytől vagy örököstől.

A két fiú, Péter és Miklós külön-külön könyvtárat

alapított. Péter Ozalyban maradt, s a kivégzése után konfiskált javak közt említett könyvek azt jelzik, hogy a horvát költő olvasott, történelemben és jogban jártas ember volt. Sokkal érdekesebb a magyar költő, Miklós csáktornyai könyvgyűjteménye. Tartalmi összetétele nem tipikus a kortárs nemesek közt, de ez a tény csak emeli érdekességét.

A közel 800 kötetes gyűjteményről a költő végrendeletével párhuzamosan katalógus készült. Ekkor a könyvtárat is újrarendezték. A könyvanyag kéthar-

mada Zágrábban ma is kézbe vehető, s rögtön le kell szögezni: Zrínyi Miklós aktív használója volt könyvtárának. Szinte valamennyi könyvét végig jegyzetelte, aláhúzta, összefirkálta. Kétfajta ex librise is volt, saját arcképei (1646-ból és 1652-ből), a jelmonddal: „Sors bona nihil aliud.”

Zrínyi Miklós legszívesebben olaszul olvasott. Ezért számos nem olasz szerző munkája is — ha létezett az olasz fordítása — e nyelven volt meg könyvtárában. A könyvanyag nagyon friss volt, a nagyobb gyűjtést 1636. évi itáliai útján kezdte el személyesen. Azután főként tisztartói útján és elsősorban a velencei piacról vásárolt, de még halála után is adós maradt a Thurzó Györgytől, Mikulich Sándortól vagy Istvánffy Miklóstól kölcsönkért könyvekkel.

Miért mondtuk, hogy ez a könyvtár nem tipikusan XVII. századi nemesi gyűjtemény? Azért, mert a tematikailag három legmarkánsabb rétege közül egyik sem gyakori más főnemesi bibliotékákban. Legelőször is kiemelendő az a csaknem naprakész tájékozottság, amely az itáliai szépirodalom ismeretét jellemezte. Politikaelméleti olvasottsága is szokatlannak minősíthető egy olyan régióban, ahol a politikai műveltséget a történeti műveltséggel keverik. Történeti olvasottsága csaknem valamennyi magyar nemesnek volt. Politikai kultúrájuk azonban sok kívánnivalót hagyott maga után. Zrínyi e téren a fran-

— meghatározza az antikvárius tevékenységét;
— meghatározza az antikváriusok által forgalmazható kiadványtermékek körét és azok időbeli korlátait;
— rendelkezik arról, hogy az új (egyévesnél nem korábbi kiadás) és antikvár könyvek jegyzéken való együttes feltüntetése esetén egyértelmű és feltűnő megkülönböztetést kell tenni;
— a kiadvány-maradékok („olyan kiadványok, amelyek a kiadónál az előzővel azonos megjelenésben nem lesznek kaphatók, így töröltetnek”) tekintetében az antikváriust kötelezi az általa megszabott eladási árból legalább 15 százalék kedvezmény megadására azoknak a viszonteladóknak, akik tagjai az egyesületnek;
— kimondja, hogy az antikvár kereskedelem minden szóbeli és írásbeli ajánlat a lekötésig kötelezettség nélkül értendő.
Az 1889-ben elfogadott „Szokásjog” az idők folyamán természetesen elavult, hiszen a folyton változó kereskedelmi élet mindig újabb és újabb eseteket és problémákat vetett fel, így a szokásjog is rendszeres változtatásokra, megújulásra szorult. Másodikban 1922-ben, majd 1927-ben módosította az egyesület, legutóbbi kiadása pedig 1937-ben látott napvilágot.

Az ódonászat rendezése

Országszerte, de elsősorban a fővárosban elszaporodtak a magukat antikváriusnak nevező könyvtárosok, akik azonban — tevékenységük alapján — inkább zsidóbarátok voltak nevezhetők. A könyvszakmában általános felháborodást váltottak ki azok a módszerek, amelyekkel könyvanyaguk bizonyos részét beszerzték. Sok esetben ugyanis iskolás gyerekektől vették meg az évi tankönyveiket, amelyeket persze maguk a gyerekek kényszerűen eladásra. Ezenkívül szívesen megvásárolták tőlük szüleik, tanáraik sokszor igen értékes könyveit is. A probléma körül több, megoldási javaslatot tartalmazó cikk látott napvilágot a *Corvina* hasábjain. Révai Sámuel az antikvárius szakma nevében a következő megoldásokat ajánlotta *Az ódonászat rendezése* című cikksorozatában, a *Corvina* című lapban 1887-ben:

cia államelméleti és politikai szakirodalmat ismerte igazán mélyen, igaz, nagyjából olasz fordításban, illetőleg a Guicciardini-iskola által közvetítetten. A harmadik rétege a költő, hadvezér erudíciójának az ismét csak főleg olasz hadtudomány; e szakterületen a színvonalas német szerzők művei is ott sorakoztak könyves szekrényében.

Batthyány Boldizsárhoz hasonlóan Zrínyi sem fordított különösebb gondot könyvei kötetésére. Kiadói kötésben vásárolt, illetve ha másodkézből vett, akkor a kötés adva volt. A könyveket nagyság szerint rendezve tartotta, formátumként numerus currens jelöléssel. Ezt a rendet egy 11 tematikus csoportot kijelölő szakrendi felállítás váltotta fel 1662-ben.

Zrínyi Miklós tehát maga állította össze könyvtárát, olyan könyveket szerzett be, amelyek azokon a területeken segítettek neki, ahol maga is alkotott: irodalom, politika, hadvezetés.

Thurzó György nádor Zrínyihez hasonlóan gyakran forgatta könyvtárának darabjait. Igaz, az evangélikus nádor politikai tevékenysége mellett legfontosabbnak a felvidéki evangélikus egyház szervezését, az iskolaalapításokat és a diákok külföldre küldését tartotta. Könyvtára is ebben segítette.

A 600 kötetnyi biccsei gyűjteményt 1610–1611-ben Samuel Hamel titkár rendezte, ez alkalommal új könyvtárterem rendeztetett be, s elkészült a szerzői és a formátum szerinti katalógus is. Az amúgy nem díszes kötés supralibrosa: „C G T R H P 1611” (Comes Georgius Thurzó Regni Hungariae Palatinus 1611).

Az ország nádorától elsősorban politikai, történeti és jogi olvasottság lenne elvárható. Nem állítható, hogy a biccsei könyvtár szegény volt e szempontból, de a könyvanyag ezzel szemben parádésnak a XVI–XVII. század fordulójára Németországának evangélikus teológiai vitáinak megléte miatt mond-

ható. A XVI. századi protestáns teológia elsősorban egyházszerkezési oldalról érdekelte a főurat, s valóban meg is tett mindent egyházáért. Fia, Imre, a wittenbergi egyetem rektora nagyon fiatalon meghalt, s Thurzó György örökös nélkül követte a sírba. A könyvtárat nem tudták egyben tartani, bár Pázmány Péter szeretne volna megszerezni a jezsuita egyetem számára. Ma körülbelül 60 fennmaradt kötetről tudunk, de ezek nem árulkodnak a nádor gyakori olvasásáról.

„Az antiquar köteleztessék pontos lajstromot vezetni valamennyi általa megvásárolt könyv, kézirat és képről, mely lajstromba felveendő a vásárlás kelte, az elárusító neve, lakása, foglalkozása, minden egyes könyv címe, annak vételára és sorszáma. Az antiquar tiltassék el bármilyen irodalmi cikk vásárlásától fiatalemberek, szolgák és más személyekkel szemben, akik vagy nem bírnak rendelkezési joggal, vagy nem mutatják fel szülék, gyámok, főnökök, tanárok stb. megbízását, feljegyzését. Az ifjúsággal szemben a 16-ik év betelte legyen a minimális kor, amely könyvelárusítás dolgában önrendelkezéssel jár.

Második kieszközölendő intézkedésnek pedig tekintem, hogy a létező antiquar üzletek tulajdonosai ipartársulat alapítására köteleztessenek. Ezen ipartársulat lenne hivatva a testület érdekeit, nevezetesen pedig erkölcsi érdekeit ezentúl megóvni, illetve a további szaporulást is ellenőrizni. Az ódonászat ipartársulata kötelezendő volna a könyvkereskedők egyletében meghatározott számú küldöttek által magát képviseltetni.”

A problémák orvoslásában tehát kulcsfontosságú megoldást jelenthetett volna, ha az antikváriusokat fölveszik az egyletbe. Ez elől a szervezet korábban elzárkózott, illetve szigorú feltételeket írt elő. Csak azok az antikváriusok nyerhettek felvételt, akik jártasságot szereztek a szortiment könyvkereskedelemben is, és ezeket az ismereteiket valamelyik egyleti tag üzletében sajátították el.

E meglehetősen válságos helyzetben azonban az egylet vezetése kénytelen volt belátni, hogy sokkal célravezetőbb és kifizetőbb megoldás a szortiment számára, ha az antikváriusok minél nagyobb számban belépnek a könyvkereskedők szervezetébe. Így az antikváriusokra nézve is kötelezővé válnának az egylet szabályai, amelyek áthágásáért komoly bírságokat szabhatnak ki. A szortimenterek éppen azokon a területeken kívánták korlátozni az ódonászok tevékenységét, ahol komolyan sérthették üzleti érdekeiket. Ezek: a rabant mértéke, az elemi és középiszkolai tankönyvek árusítása, valamint az egy éven belül megjelent könyvek forgalmazása.

A XVII. század közepének talán legnagyobb — körülbelül 2000 kötetes — könyvtáráról akkor készült katalógus, amikor a fia halálát is megért özvegy Lórántffy Zsuzsanna azt a sárospataki könyvtárnak ajándékozta.

Az öreg Rákóczi Zsigmond családjának mindkét ágában aktív patrónusi tevékenységet fejtettek ki, a katolikus Pál s fia, László vonala is, mint a református két Rákóczi György és Rákóczi Zsigmond. Patakon kívül könyvtáruk volt Makovicán, Regécen, jöllehet I. Rákóczi György igyekezett Sárospatakon egyesíteni a család gyűjteményeit. Az a bibliotéka, amely az 1660 körül keletkezett, ránk csak töredékében maradt katalógusban áll előttünk, nem jellemezhető olyan egyszerűen, mint az eddigi példák. Anyagában azoknál lényegesen összetettebb. Nem

véletlenül. Több kisebb gyűjtemény egyesítése, s bekerült a család katolikus ágának könyvanyaga (vagy annak egy része) is. A fedelelem hallatlanul nagy alumnumot tartott. A hálás alumnusok a patrónusnak mindig ajándékoztak könyveket azok mellett a kötetek mellett, amelyeket a főúr megrendelésére (és költségére) vásároltak. Ezek a diákok pedig legtöbbször Németalföldön vagy Németországban jártak.

A könyvanyag tematikus sokféleségében a legjobb pataki iskolai hagyományok továbbélését lehet látni, azét a hagyományét, amely főként a más protes-

táns egyházakra nyitottan, azokkal vitatkozva akart mindig nevelni. Ezért erős a kálvinista teológián belül a heidelbergi jelenlét, az evangélikus teológián belül Philipp Melanchthon és tanítványai, illetve a németalföldi egyetemek nem túl ortodox áramlatainak képviselete.

Szellemi nyitottságra s érdeklődésre vall az utazási irodalom, a felfedezett új világ leírása és metaszetekkel történő bemutatása. Különösen fontos jelenség ez egy olyan családnál, amely gyakorlatilag sohasem utazott.

A kortársak is tudták, hogy a Rákóczi család sokat tesz a magyarországi kultúra felvirágoztatásáért. A könyvtár katalógusában is szembevető a nagyszámú hazai nyomtatvány, többségükben a család valamelyik tagjának ajánlva. Ajánlások, utazó diákok, diplomaták és kereskedők: ez volt a pataki könyvtár szerzeményezési taktikája. A ma is meglévő 42 olyan kötet, amelybe a család tagjai beírtak valamit, I. Rákóczi György bejegyzéseit tartalmazza általában, annak ellenére, hogy a szakirodalom igazán tehetségesnek, olvasottnak I. Rákóczi György kisebbik fiát, Zsigmondot tartja.

A könyvek, hasonlóan az eddig említett példákhoz, dísztelenek, köttetésük nem közvetlenül a család számára történt. Bejegyzéseik esetileg kitérnek a beszerzés módjára, illetve I. Rákóczi György jelmondata: „Non est currentis, neque volentis, sed miserentis Dei”.

A fejedelem különösen nagy gondot fordított a pataki bibliotéka gyarapítására. Az erdélyi és partiumi nyomdák termékeinek megszerzése mellett számos könyvet hozatott alumnusaival, illetve megvette elhunyt orvosának, Csanaki Máténak a hagyatékát is. Könyvtárát a pataki első pap, Tolnai István felügyelte, figyelte mikor vásárolak duplumot, felhívta a fejedelem figyelmét a megjelent érdekes munkákra. Szerepköre többnek, tartalmasabbnak

tűnik, mint Samuel Hamelé Biccsén a Thurzó-könyvtár rendezésénél, vagy mint azé az általunk nem ismert személyé, aki Zrínyi Miklós könyvtárának tematikus rendjét kialakította, illetve katalógusát összeállította. A XVI–XVII. századi Magyarországról nem ismerünk olyan könyvtárost aki ebből a munkájából élt volna. A XVII. század végén Esterházy Pál is csak Sebastian Ferdinand Dobnert alkalmazta a könyvtár rendezésére, aki egyébként a család historikusa volt.

Gyűlekezés

1894 június 13-án a Váci körúti Basilika kávéházban jöttek össze azok az antikváriusok, akik önálló szakmai szervezet létrehozását határozták el. Az alakuló gyűlésen az eldöntendőket három fő téma köré csoportosították: a közös érdekképviselet, az antikvár könyvkereskedelem szokásjogának írásban való rögzítése, valamint a szakma érdekeit sújtó intézkedések és támadások elleni együttes fellépés.

Az egybegyűlték ugyan elviekben egyetértettek a leendő egyesület céljaival, ám a részletekbe menő vita során a lényeg elsikkadt, ami a közgyűlés teljes határozatképtelenségét eredményezte. A megbeszélés végeztével nem született semmiféle megegyezés, azaz ekkor az Antikváriusok Egylete nem jött létre.

Három esztendővel a sikertelen egyetalapítási kísérlet után, 1897-ben az antikváriusok Szilágyi Béla kezdeményezésére kartellt hoztak létre, amely mind az antikvár könyvkereskedők, mind pedig a szortimenterek érdekeit megpróbálta figyelembe venni és közlebb hozni egymáshoz. Céljaul tűzte ki többek között az erkölcsstelen üzleti magatartást tanúsító kollégák kizárását, valamint az igen alacsony színvonalú, fércmunkákat kiadó cégek teljes mellőzését. A kartell működésének lényege abban állt, hogy minden egyes tagjának egy 500 forinttól szóló váltót kellett letétbe helyeznie, amelyet abban az esetben váltottak be, ha az illető kartelltag vétett a szabályzatban előírtak ellen.

A kartell legfőbb célkitűzése az volt, hogy összetartásra bírja tagjait, és kizárja az olyan elemeket, „... kik kvalifikálatlan üzletmodoruk által úgy a könyvkereskedelemnek, mint az antiquáriátusnak határozottan ártalmára vannak” (Adler J.: *Az antiquáriusok kartellje. Covina. 1897.*) A kartell tevékenysége tehát nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a könyvkereskedők és az antikváriusok rövid időn belül békét köthettek egymással.

Megfelelő számú dokumentum híján a pottendorffi Nádasdy-könyvtár egészéről nem alkothatunk képet. Az 1671-ben kivégzett Nádasdy Ferenc képgyűjteménye azonban a meglévő, a bibliotékára vonatkozó adatokkal együtt feljogosíthat bennünket arra, hogy megkockáztassuk a feltevést: Nádasdy Ferenc már olyan könyvtárat gyűjtött maga köré, amely nagyobb részében a tulajdonos erudícióját gazdagította. Emellett nem valamely országos vagy helyi kultúrpolitikai szerepátvállalás szolgálatára teremtették meg, hanem, mert egyrészt a főúr közvetlen környezete bizonyos könyvek meglétét *comme il faut* szükségesnek tartotta, másrészt, mert a könyv értéket képvisel, meg kell tartani. Nem akarjuk azt állítani, hogy Nádasdy Ferenc

a könyvtárát a kincsképzés eszközeként tartotta volna. Hiszen ez a jelenség Magyarországon a XVIII. század közepe táján jelentkezett, de biztosan mondható, hogy a könyvek jelentős része nem a saját politikai céljait, politikusi, vagy éppen a birtokai gazdálkodását átlátni szándékozó tulajdonos ismereteit gazdagítandó volt a könyvtárban, s nem is a historikus Nádasdy szakkönyvtára volt. A fennmaradt másfélszáz kötet már gondosabb kötésben vehető kézbe, s éppen ezeket a műveket nem forgathatta sűrűn Nádasdy.

A fennmaradt vagyonekobbzási jegyzőkönyvekből előkerült jegyzékek alapján az Österreichische Na-

tionalbibliothek polcairól kikért könyvek biztosan nem az egész gyűjteményt jelentik, hiszen ezek tartalmilag nem képeznek zárt egységet, s arra sem elegendők, hogy ezek alapján például csak a Mausoleum összeállítható lett volna. Magának a jegyzéknek egyes részei is így kezdődnek: „Ex classe ...”, és megmondja a szak nevét.

Ha nem tévedünk, az 1672-es pottendorffi összeírás, amely csupán az elvitt könyveket sorolja fel, tükrözi a könyvtár eredeti szakrendjének. Nádasdy tehát rendszerezett könyvtárat tartott, jöllehet, a kialakított könyvkánon meglehetősen hagyományos, elavult, a középkorhoz közel álló volt (Biblia, Szentatyák, beszédgyűjtemények, hitviták, humanisták, teologia speculativa, jog, orvosi művek, filozófia-politika-matematika együtt, világi történelem, egyháztörténet). Nem tartjuk elképzelhetőnek, hogy ezt a rendet maga Nádasdy alakította volna ki.

Esterházy Pálnak több könyvtára is volt, a legjelentősebbek Kismartonban, illetve Fraknón. Katalógus ez utóbbiról maradt ránk a XVIII. század legelejéről. Az a tendencia, amit már Nádasdy Ferenc kapcsán jeleztünk a fraknói gyűjteménynél, erősödni látszik. Ez a könyvtár a zeneszerző barokk főúr könyvtára ugyan, de már közel sem az a funkcionálisan, szűk anyagi bázisról, szűkös kínálatú piacról beszerzett gyűjtemény, s nem is a főúr alumnusai által összehordott udvari könyvtár. Látszik, hogy ha egyik kastélyhoz szökőutat akart építtetni, akkor részben Esterháznak megmutatandó, részben az építést irányító mesternek szakkönyvként megvettek 20–30 hidrográfiai művet. Mert volt rá pénz, volt ember, aki kiválassza a könyveket, s el is érték az európai könyvpiacra.

Nem mehetünk el szó nélkül a fraknói könyvtár szakrendje mellett sem (a könyvkánon vizsgálatkor a szakok sorrendje is fontos szempont!): jog, orvosi

munkák, politika-történelem együtt, hadtudomány-geometria, állattan, botanika (külön!), „Canonici” (főleg dekrétumok), „diversi antiqui oratores”, asztrológia-matematika-kémia, geográfia (külön!), topográfia. Ha ehhez hozzávesszük Sebastian Ferdinand Dobner feljegyzését a geográfiai és hidrográfiai könyvekről (ezek már nem Fraknón voltak, ahol a geográfia szak mindössze 10 könyv volt), akkor az összesen mintegy 650 könyv azt jelzi, hogy Esterházy erudíciója nyelvileg s tartalmilag hallatlanul modern volt. Ne feledjük el, hogy a francia nyelv kötelezővé válása nemesi körökben erre az időre esik. Míg Batthyány Boldizsár francia nyelvismerete a nem túl gyakori olasz és a magától értetődő latin, német mellett még kuriózum-számba ment, Esterházy korában a művelt főuraknál ez már természetesnek mondható még Magyarországon is.

II. Rákóczi Ferenc könyvtára nem tekinthető XVII. századnak, ezért csak megemlítjük, hogy míg a vöröskői kis könyvtár hagyományosan a magyar politikázó nemes jogi és történeti olvasmányait jelzi (100

kötet), addig a halála után Rodostón összeírt könyvtár a *Confessiones* írójának modern gyűjteménye, amelynek fő erőssége éppen a francia meditációs irodalomban, illetve a szinte valamennyi szakterület elméleti anyagában van.

A bécsi császári udvar környezetében élő magyarországi főnemeseink tehát könyvgyűjtési szokásaikban is sokat változtak a XVII. század második felére csakúgy, mint ahogy körükben is lezajlik az a váltás, ami a teoretikus képzés helyett a várható politikai, világi szerepre való felkészülésben áll.

Míg Széchényi Zsigmond Kavaliers-touron vett részt 1699–1702-ben, addig kortársa, az erdélyi Teleki Pál a peregrinatio academica hagyományos útját járta. Ez a különbség a magyarországi és erdélyi

Végre expositio

A bibliofília egyik kiemelkedő eseménye volt az Iparművészeti Múzeumban 1882-ben megrendezett első hazai könyvkiállítás. A jobbjára magángyűjtőktől kölcsönkért muzeális anyagot terjedelmes, képekkel gazdagon illusztrált katalógus ismertette. A könyvkiállítás egyik látványossága Dankó József esztergomi kanonok könyvornamentikai gyűjteménye volt, amely könyvek-ből kivágott címlapokat, iniciálékat, díszítéseket, szépen metszett betűket és műmellékleteket tartalmazott. A Dankó-gyűjtemény egy furcsa eseményt is felszínre hozott. Az egyik címlapon ugyanis könyvtári bélyegző szerepelt, ami arra engedett következtetni, hogy Dankó úr a vásárlásai során sajnos nem volt elég „körültekintő”, másrészt megerősítette azt a gyanút, amelynek középpontjában a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának egyik segédőre állott régóta, és a következő években e gyanú sajnos be is igazolódott.

Irodalom

- Gárdonyi Albert: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században. Bp. 1917. Lantos 64 p. (Könyvtári füzetek 2.)
 Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930. OSZK. 116 p.
 Gazda István: Könyvkereskedők a régi Váci utcában. Bp. Akadémiai Kiadó. 1988. 115 p.
 Horváth Zoltán: Magyar századforduló (1896–1914). 1961 647 p. 10t.
 Kollin Ferenc — Schweitzer Pál: A könyvkereskedelem 1867–1945. Jegyzet. közreadja a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése. Bp. 1979.
 Kósa János: Könyvkereskedelem-Kósa János: Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig. Bp. 1937. Általános ny.
 Könyvkiadók és könyvterjesztők Magyarországon. Szerk. Zöld Ferenc. Bp. MKKE, 1987.
 A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének Alapszabályai MKKOE, 1937.
 Langer Mór: A magyar és külföldi bibliofília története. Ritka és becses magyar könyvek jegyzéke. Bp. Jakab ny. 1932. 192 l. 1 p.

főnemesség művelődési szokásaiban pontosan jelzi azt a különbséget is, ami könyvgyűjtési szokásaikban mutatkozik meg. Az 1658-as tatárdúlás után a fejedelmi központ s a fejedelmi könyvtár nem tudott újjá épülni. Az erdélyi arisztokraták is kialakították azt az udvar-láncolatot, amely már alkalmas volt a központját vesztett művelődési élet szervezésére. A XVII. század második felének erdélyi főúri könyvtáraitól azonban a fennmaradt dokumentumok alapján elmondható, hogy egyrészt a tulajdonos személyes érdeklődését elégítették ki, napi tevékenységében segítették, másrészt az udvartartás tagjainak munkáját segítették.

A történetíró Bethlenek (János, Farkas, Elek) történeti szakkönyvtárat tartottak (ezekről a könyveikről vannak feljegyzéseink), a Teleki család Gernyeszegen kialakított központja pedig több generáción keresztül az erdélyi református diákság fő patrónusa lett. A könyvtár is ennek megfelelően megőrizte alapvetően teológiai, egyházszervező, hitvitázó arculatát. Nagyon fontos hangsúlyozni,

hogy Erdélyben — s ezt a könyvjegyzékek jól mutatják — a hazai nyomdatermékek arányaiban nagyobb felhasználtságúak voltak, mint Magyarországon: az említett családok könyvtárai, de az Apafiak radnóti vagy fogarasi könyvtára is, jelentős mértékben magyar könyvtárak voltak.

II. Apafi Mihály könyvtára már nem erdélyi gyűjtemény. Az Erdélyben alapított könyvtárak közül talán Bánffy Dénes kolozsvári bibliotékája mutatja azt a változást, amelyet mi Nádasdy Ferenc kapcsán jeleztünk (ahhoz képest 60 évvel később).

Az erdélyi (és főleg a protestáns erdélyi) főúri udvarok rákényszerültek arra, hogy kisebb anyagi ere-

jükkel többet vállaljanak szűkebb környezetük olvasmányműveltségének ápolásából, mint a kortárs magyarországiak; udvar-funkciójuk a XVI–XVII. századi értelemben tovább megmaradt.

Visszatérve tehát tanulmányunk egyik kiinduló gondolatához: ha nem számítjuk az uralkodók, választó fejedelmek nagy könyvtárait, a magyarországi főne-

messég olvasmányműveltsége, könyvkultúrája nem marad el a kortárs európai nemességétől. Jellegebén, az erudíció tartalmi oldaláról nézve természetesen mutatkoznak különbségek, s ha egy nyugat-európai nemesség speciális érdeklődését kvázi szakkönyvtár létesítésével kívánta kielégíteni (legyen az politikaelmélet, vagy éppen az új Világ leírásai), nem okozott számára nehézséget a könyvek megtalálása. A magyarországi könyves kultúrának nem volt infrastruktúrája, s a könyvtárak alapítói, tulajdonosai a korai újkorban középkori könyvbeszerzési módszerekre kényszerül-

tek. A magyarországi főnemes (de általában a társadalom bármely rétegére s igaz ez) olvasottsága azonban szélesebb körű, több szakterületet érintő volt, mint európai osztályos társaié. Ez abból adódott, hogy a könyvkiadó és az olvasó közé egy, a saját ízlését is érvényesíteni tudó személynek kellett belépnie (utazó diák, diplomata, posztókereskedő, tisztartó stb.), és abból is, hogy a magyarországi főúri udvaroknak sokáig megmaradtak olyan iskola- egyház- és általában művelődésszervező funkciói, amelyek a tartalmilag heterogénebb összetételű gyűjtemények létét kívánták meg.

Petrik Géza: Mit tegyünk? Tervezet a magyar könyv-kereskedők helyzetének javítására. Bp. 1904. Pallas ny.

Révai Mór János: Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai. 1–2. köt. Bp. 1920. 396, 458 p.

Révay József: A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének ötven éve, 1878–1928: Fél század a magyar könyv szolgálatában. Bp. M. Kvk. és Kvk. Orsz. Egy., 1929. 123 p.

Ruzitska Ármin: Életemből. Bp. 1887.

Sárváry Dezső: Könyvkereskedelem szervezete—Könyvtárosképző tanfolyam előadásai Fővárosi Könyvtár 1945–1946. Szerk. Németh Endre. Bp. 1946. Székesfőváros Háziny.

Steinhofer Károly: A magyar könyvnyomtatás és könyv-kereskedelem rövid története a legrégibb időkől napjainkig. I. köt. A könyv története. Bp. 1915. Lampel. 124 p.

Steinhofer Károly: Révai Sámuel élet- és pályarajza 1833–1908. Bp. 1910. Pallas ny. 81 p.

Stemmer Ödön: Egy antikvárius visszaemlékezései. Bp. Szépirodalmi, 1985. 317 p.

Szilágyi István: Régi boltok krónikája. A pest-budai kereskedelem történetéből. Bp. Közgazdasági és Jogi K. 1986.

Tarr László: A régi Váci utca regényes krónikája. Bp. Helikon, 1984. 135 p.

Torzsai Tamás: A magyarországi könyvkereskedelem a 18. században. [Jegyzet] Bp. é.n. MKKE.

Varga Sándor: A Magyar Könyvkereskedők Egyletének alapítása. Bp. M. Könyvkiadók és K.terj. Egyesülése. 1980. 188 p.

(Részletek Mészáros Ildikó: Antikváriusok, ódonaszok, használtkönyv-kereskedők Pesten és Budán című szakdolgozatából)

Források és irodalom

A magyarországi könyvjegyzékek bibliográfiai számbavétele:

Magán- (és intézményi) gyűjtemények Magyarországon. 1533–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája I–VII. kötet. Szeged, 1981–1990. /Könyvtártörténeti Füzetek I–VII. Szerk. Monok István./

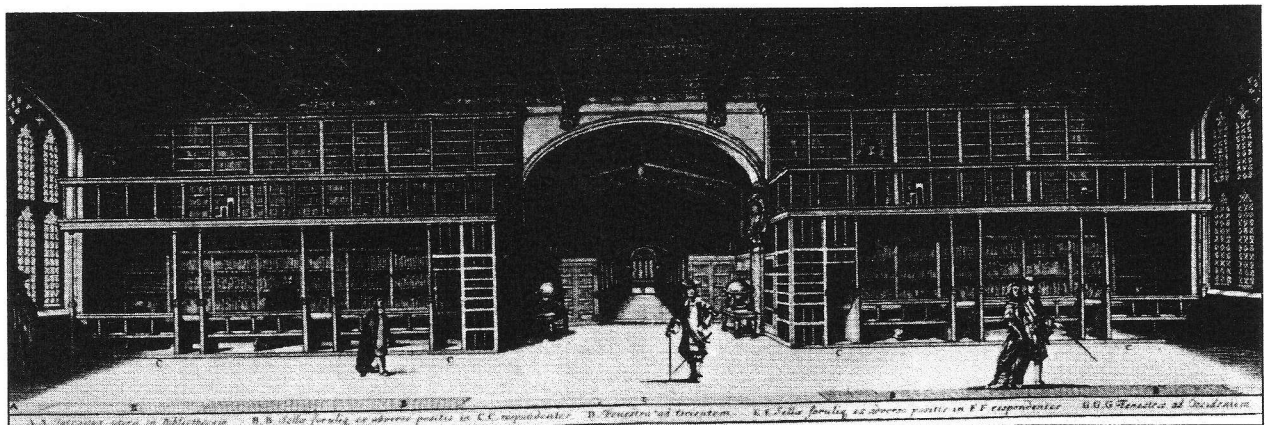
Az egyes könyvjegyzékek kiadására:

Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (Szerk. Keszű Bálint) 11–20. kötet:

11. A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és gyűjtése. (Sajtó

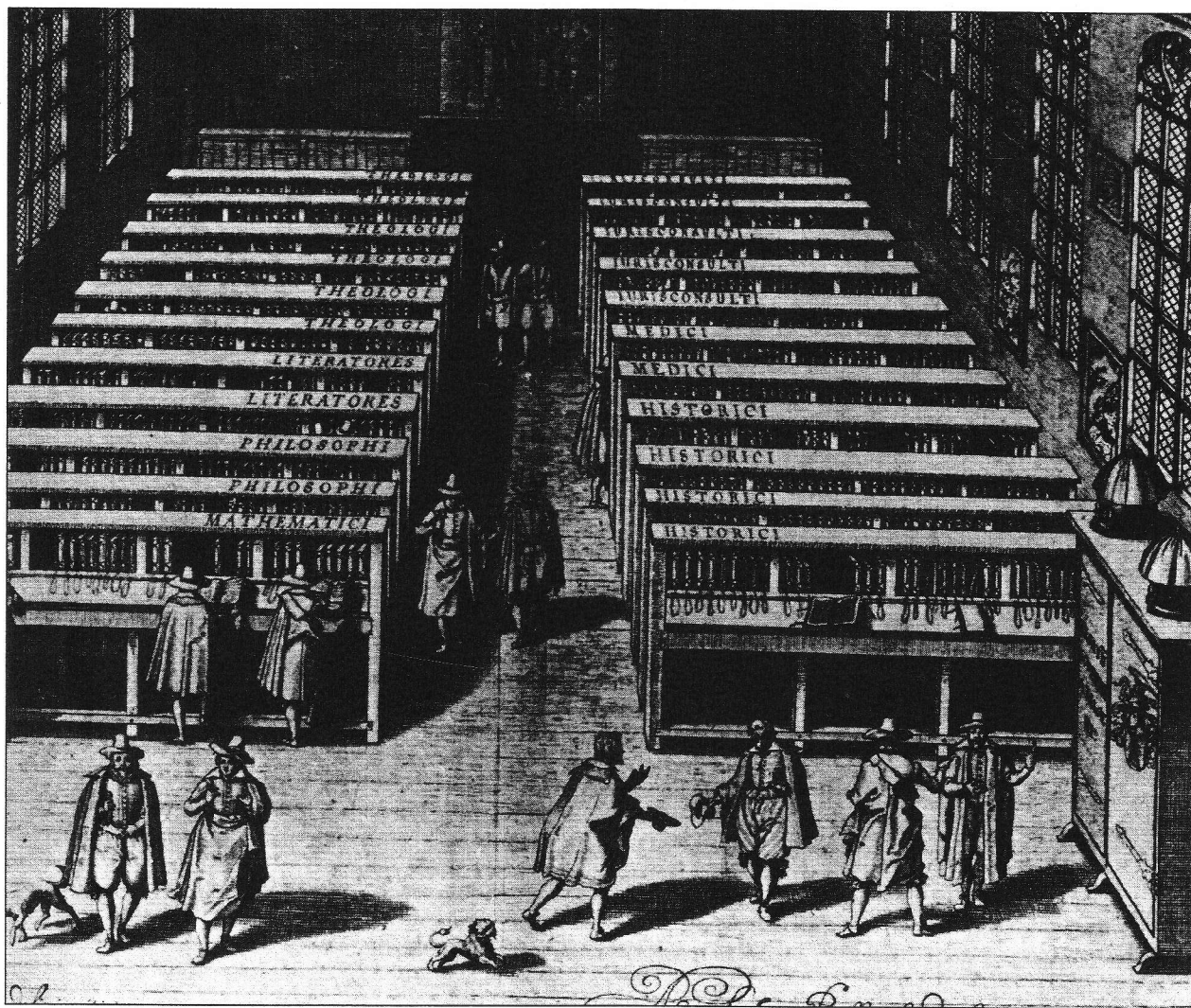
- alá rend., függelék: Herner János, Monok István.) Szeged, 1983.
12. A Derschswam-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. (Kisérőtanulmánnyal közreadja: Berlász Jenő. Sajtó alá rend., mutató: Keveházi Katalin, Monok István. Munkatárs: Varga András.) Szeged, 1984.
- 12/2. A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587) Gulyás Pál olvasatában. Szerk. Monok István. Bev. Ötvös Péter. Bibliográfia: Varga András. Szeged, 1992.
- 12/3. A Dudith-könyvtár. Részleges rekonstrukció. Sajtó alá rend. Jankovics József, Monok István. Szeged, 1993.
13. Magyarországi magánkönyvtárak. I. (1533–1657). Sajtó alá rend. Varga András. Bp.–Szeged, 1986.
- 13/2. Magyarországi magánkönyvtárak. II. (1580–1721). Sajtó alá rend. Farkas Gábor, Katona Tünde, Latkovits Miklós, Varga András. (Szerk. Monok István.) Szeged, 1992.
- 13/3. Magyarországi magánkönyvtárak. III. Besztercebánya, Kőrmöcbánya, Selmezbánya. (előkészületben)
- 13/4. Magyarországi magánkönyvtárak. IV. Pótlások. (tervben)
14. Partiumi könyvesházak. 1623–1730. (Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah). Sajtó alá rend. Fekete Csaba, Kulcsár György, Monok István, Varga András. (A kötetet és a mutatókat összeáll. Monok István, Varga András.) Bp.–Szeged, 1988.
15. Kassa város olvasmányai. 1562–1731. Sajtó alá rend. Gácsi Hedvig, Farkas Gábor, Keveházi Katalin, Lázár István Dávid, Monok István, Németh Noémi. (Mutató: Farkas Gábor, Varga András. Szerk. Monok István.) Szeged, 1990.
- 16/1. Erdélyi könyvesházak I. Jakó Klára: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója (1579–1604). (Szerk. Monok István.) Szeged, 1991.
- 16/2. Erdélyi könyvesházak II. Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely. Jakó Zsigmond anyaggyűjtésének felhasználásával sajtó alá rend. Monok István, Németh Noémi, Tonk Sándor. Mutató: Farkas Gábor, Varga András. Szerk. Monok István. Szeged, 1991.
- 16/3. Erdélyi könyvesházak III. Apafiak, Bethlenek, Telekies és alumnusai. Sajtó alá rendezte: Monok István, Németh Noémi, Varga András. Szeged, 1994.
- 16/4. Erdélyi könyvesházak IV. Csíksomlyó. (előkészületben)
- 16/5. Erdélyi könyvesházak V. Beszterce, Brassó, Nagyszeben, Segesvár. (előkészületben)
- 17/1. Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. I. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Túróc, Ungvár. Sajtó alá rend. Farkas Gábor, Monok István, Pozsár Annamária, Varga András. (Szerk. Monok István, Varga András.) Szeged, 1990.
- 17/2. Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. II. Nagyszombat. Sajtó alá rend. Farkas Gábor. (előkészületben)
- 18/1. Lesestoffe in Westungarn I. Ödenburg (Sopron). Hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende. Szeged, 1994.
- 18/2. Lesestoffe in Westungarn II. Frankenstein (Fraknó), Eisenstadt (Kismarton), Güns (Kőszeg), Rust (Ruszt). Hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, Ká-

- roly Kokas, István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. (előkészületben)
- 19/1. Magyarországi arisztokrata könyvtárak I. A Rákóczi-könyvtár. Sajtó alá rend. Monok István. (előkészületben)
- 19/2. Magyarországi arisztokrata könyvtárak I. A Thurzó-könyvtár. Sajtó alá rend. Monok István. (előkészületben)
- 19/3. Magyarországi arisztokrata könyvtárak I. A Batthyány-könyvtár. Sajtó alá rend. Monok István. (előkészületben)
- 19/4. Magyarországi arisztokrata könyvtárak I. A Nádasdy-könyvtár. Sajtó alá rend. Varga András. (előkészületben)
20. Intézményi gyűjtemények Magyarországon 1526–1750. (előkészületben)
- Különszám: Kumulatív index a 11–20. kötetekhez. (tervben)
- A Bibliotheca Zriniana története és állománya. — History and Stock of the Bibliotheca Zriniana. Írták és összeáll. Hausner Gábor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Monok István, Orlovsky Tibor. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp., 1992. /Zrínyi Könyvtár 4./
- A magyarországi könyvtári- és olvasmánykultúrára összefoglalóan: Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon I–III. kötet. Bp., 1960–1961.
- A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp., 1963. /Nemzeti Könyvtár/
- Berlász, Jenő: Die Entstehung der ungarischen Bibliothekskultur im 16–17. Jahrhundert. Magyar Könyvszemle, 1974. S. 14–28. (magyarul: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyvei. 1976. Bp., 1976. 203–218.)
- Dankanits Ádám: XVI. századi olvasmányok. Bukarest, 1974.
- Soltész, Elisabeth: Über die gesellschaftliche Funktion des Buches in Ungarn. In: Beiträge zur Geschichte des Buches und seiner Funktion in der Gesellschaft. Festschrift für Hans Widmann zum 65. Geburtstag am 28. März 1973. Stuttgart, 1974. S. 268–279.
- Jakó Zsigmond: Írás, könyv, értelmiség. Bukarest, 1976.
- Csapodi Csaba–Tóth András–Vértessy Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp., 1987.
- Kelecsényi Gábor: Múltunk neves könyvgyűjtői. Bp., 1988.
- A magyarországi kulturális intézményrendszer változására tömören: Klaniczay, Tibor: Réforme et transformation culturelles en Hongrie. In: Les réformes enracinement socio-culturel. XXVe colloque international d'études humanistes Tours, 1–13. juillet 1982. Etudes réunies par Bernard Chevalier, Robert Sauzet. Paris, 1982.
- Klaniczay, Tibor: Les intellectuels dans un pays sans universités (Hongrie: XVIIe siècle). In: Intellectuels français, intellectuels hongrois. Ed. par Béla Köpeczi, Jacques Le Goff. Budapest–Paris, 1985. S. 99–109.
- Balázs, Mihály: Einleitung. In: Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles. Éd. par André Séquenny. Tom. XII. Baden–Baden, 1990. /Bibliotheca Bibliographica Aureliana. CXXI./
- Klaniczay, Tibor: Die Soziale und institutionelle Infrastruktur der ungarischen Renaissance. In: Die Renaissance im Blick der Nationen Europas. Hrsg. von Georg Kaufmann. Wiesbaden, 1991. /Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung. Bd. 9./ S. 319–338.

A Bodleianum egy 1765-ös metszeten

A leideni egyetemi könyvtár egy 1610-es metszete

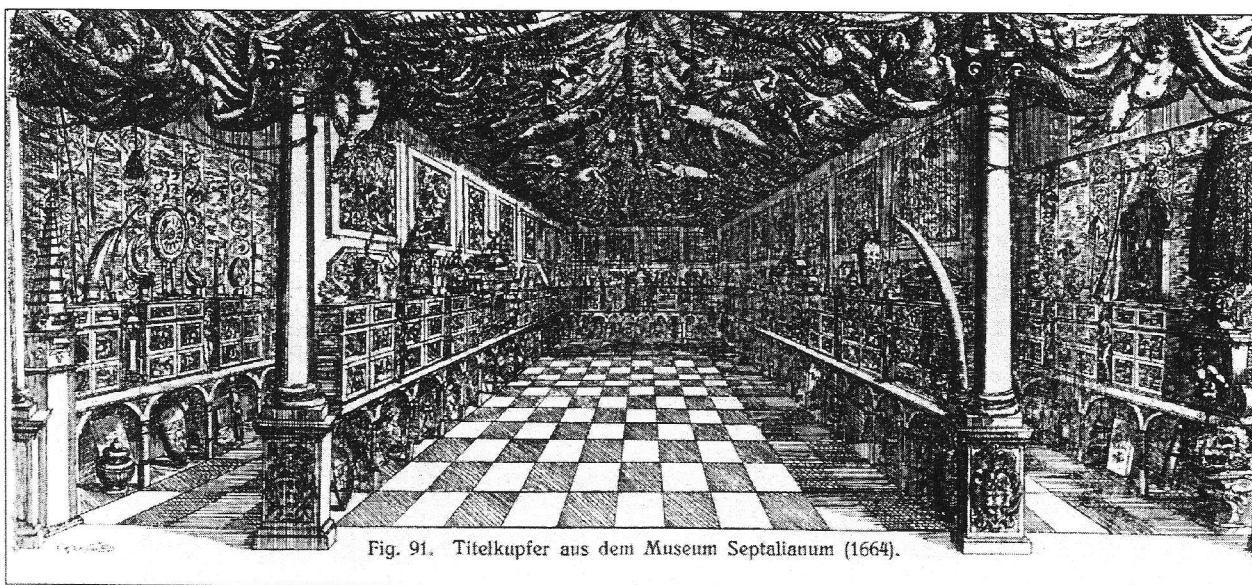

Fig. 91. Titelkupfer aus dem Museum Septalianum (1664).

A Museum Septalianum címlapmetszete, 1664